

KASTALLÂNÎ'NİN “LETÂİFÜ'L-İŞÂRÂT Lİ FÜNÛNÎ'L-KIRAÂT” ADLI ESERİNİN KIRAÂT İLMİNDEKİ YERİ*

Ahmet KÜTÜKOĞLU *

Atıf@ Kütükoğlu, A, (2017), Kastallânî'nin “Letâîfû'l-İşârât li Fünûnî'l-Kıraât” Adlı Eserinin Kıraât İlmindeki Yeri, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 37, s. 31-56.

Özet

el-Kastallânî, (ö.923/1517) ilmî faaliyetlerin desteklendiği, huzur ve sükûnun hakim olduğu bir dönemde Mısır'da yaşamış, eserleri ve fikirleriyle kendinden sonraki dönemlerde etkili olmayı başarmış bir âlimdir. Kendisinden önceki dönemde kıraâtlerle ilgili telif edilmiş eserlerin çoğunu inceleme imkânı bulan müellif, kıraât alanında yeni bir eser telif etmeyi düşünmüş ve bu amaçla, *Letâîfû'l-İşârât li Fünûnî'l-kıraât* adlı eseri telif etmiştir. Eserde kendisinden kısa bir süre önce yaşamış olan İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr fi'l-kıraâtî'l-'aşr* adlı eserinde takip ettiği metodu benimsemiş ve kıraâtlerle ilgili pek çok bilgiyi de bu eserden nakletmiştir. Müellifin bu eseri telif etmedeki amacı, kıraât ilmine dair önceki eserlerde nakledilen bilgileri bir araya toplamak ve kıraât ilmindeki kapalılıkları çözmektir. Bu sebeple, eserde sahih ve şaz kıraâtler bir arada ele alınmış, on dört kıraât imamına nispet edilen farklı okuyuşlar incelenmiştir. İlk yedi mütevâtir kıraât, sonra meşhur üç kıraât, daha sonra da dört şaz kıraât zikredilmiştir. Müellif, kıraâtlerin kabulünde sahih isnadın, Arap dil kurallarına ve Hz. Osman Mushafına uygunluğun şart olduğunu belirtmiştir. Bu şartları taşımayan kıraâtlerin reddedilmesi gerektiğini söylemiştir. Bu üç şarta sahip olan kıraâtlerin eleştirilmesini ve reddedilmesini ise haddi aşmak olarak değerlendirmiştir. Bu yüzden dil bilginleri tarafından bazı kıraât imamlarına yöneltilen eleştirilere karşı çıkmış ve onları yeni bir şey bulmuş gibi davranmakla suçlamıştır. Dil bilginlerinin kıraâtlere yönelik eleştirilerinin, kendi eksik bilgilerinden ve dilde uyguladıkları kıyas yöntemini kıraâtlere de uygulamalarından kaynaklandığını ifade etmiştir.

* Bu çalışma, aynı yazarın “Kastallânî'nin *Letâîfû'l-İşârât li Fünûnî'l-Kıraât* Adlı Eserinin Kıraât İlmi Açısından İncelenmesi” konulu doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

* Öğretim Görevlisi, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kıraat Anabilim Dalı, ahmetkutukoglu1976@gmail.com

Hicri X. asırda telif edilen bu eserin dünyanın değişik kütüphanelerinde 29 el yazma nüshası bulunmaktadır. Eser 1972 yılında Mısır'da, 2013 yılında Medine'de tahkik edilmiştir. Mısır'da yapılan tahkikte aynı ülkede bulunan dört nüshası, Medine'de yapılan tahkikte ise dünyanın değişik kütüphanelerindeki 15 nüshası incelenmiştir. Amacımız bu eseri, genel özellikleri ve kiraât ilmindeki yeri bakımından incelemek ve tanıtmaktır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, el-Kastallânî, *Letâifu'l-Işârât li fünûni'l-kiraât*, kiraât, kiraât ilmi.

The Place of Kastalânî's Work Named *Latâifu'l-Ishârât li Funûni'l-Qira'at* in Science of Qira'at

Abstract

Al-Kastalani, who comes to the forefront with his writings in various sciences such as qira'at (recitation), hadith, and prophetic biography, lived in Egypt between (923/1517) in a period in which his scientific activities were supported, and peace and tranquility were dominant. He became influential in the following periods with his works and ideas. Latâifu'l-ishârât li funûni'l-qira'at have been sought after by people and have been a source of many studies. The author, who had the opportunity to review most of the written works related to the qira'at in the previous periods, thought to compile new works in the field of qira'at. For this reason, he gave Latâifu'l-ishârât li Funûni'l-Qira'at name to this work which is to contain useful aspects of science of qira'at. In this work, adopted the method followed by Ibn al-Jazari, who had lived a short time before him, in his work called en-Nashr fi'l-qira'ati'l-'ashr and conveyed a lot of information about the qira'at from this work. The author's purpose of compiling this work is to gather the information with regard to the science of qira'at conveyed from the previous works and to solve the closeness in the science of qira'at. For this purpose, in this work, authentic qira'at and exceptional qira'at were studied together, and the different recitations regarding the fourteen qira'at imams were examined. Firstly, seven mutawatir (something *Mutawatir* is reported by such a large number of narrators -at different times- and their agreement upon a lie is inconceivable) qira'at, then three famous qira'at, and then four exceptional qira'at were mentioned. The author stated that the authentic imputation and convenience to the Arab language rules and to the Qur'an lines are required for acceptance of qira'at. He suggested that the qira'at which does not have these qualifications should be rejected. He considered it as extravagation to criticise and to reject the qira'at which has these three qualifications. Therefore, he opposed criticism by some language scholars to some of the qira'at imams and accused them of pretending to invent something new. He stated that all the qira'at conveyed by authentic narration is

in the use of language in a way. He argued that language scholars' criticism of qira'at originated from their own lacking knowledge and from their implementation of comparative methodology applied on language for the qira'at as well.

There are 29 manuscripts of this work, which is written in the 10th century, in different libraries of the world. The work was verified in Egypt in 1972 and in Medina in 2013. In the verification made in Egypt, four copies in the same country and in the verification made in Medina, 15 copies in the various libraries of the world were examined. In this study, we aim to examine and introduce this work in terms of its general characteristics and place in the science of qira'at.

Key Words: The Qur'an, al-Kastalânî, *Letaifi'l-ishrât li fûnûn al-qira'at*, qira'at, science of qira'at

Giriş

Mısır'ın İslâm'la tanışması, Hz. Ömer döneminde Amr b. el-Âs (ö. 44/664) komutasındaki ordunun Mısır'ı fethiyle başlamıştır. İslâm ordularıyla Mısır'a gelen sahabenin bölgede yerleşmesiyle birlikte İslam kültürü de gelişme göstermiştir. Özellikle Bağdat'ın Moğollar tarafından işgal edilmesiyle İslam'ın kültürel başşehri haline gelen Kahire'ye her yerden ulemâ akını başlamıştır. Moğol istilâsına uğramamış olması sebebiyle çevre bölgelerden buraya göç eden ulemâ, Memlûkler zamanında Mısır'ın ilim yönünden gelişmesinde etkili olmuştur. Açılan Dâru'l-Kur'ân ve Dâru'l-Hadîs medreseleri ile Memlûk sultanlarının, vakıflar, kütüphaneler, külliyyeler ve medreseler kurarak ilmi faaliyetleri desteklemeleri, ilmin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Eğitim ve öğretim yönünden gelişen Mısır'da tarih, fıkıh, hadis ve kıraât ilimlerinde pek çok âlim yetişmiştir. Bununla birlikte miladi XV. yüzyılda telif edilen eserlerin hem sayısının arttığı hem de ansiklopedi ve biyografi gibi yeni biçimler kazanarak çeşitlendiği görülmektedir.¹

İslamî ilimlerin gelişme gösterdiği bu dönemde Mısır'da yaşamış meşhur âlimlerden biri el-Kastallânî'dir (ö.923/1517). Kendisi için hadis ve Kur'ân dinleme meclislerinin kurulduğu ve Kur'ân'ı güzel okuması nedeniyle bu meclislerde kendinden geçenlerin olduğu nakledilmiştir. Vaaz ve hitabet konusunda da öne çıkan el-Kastallânî, bu meziyetinden dolayı "*Hatîb el-Kastallânî*" ünvanıyla anılmıştır.²

¹ Hilal Görgün, "Mısır", *DİA*, 2004, Cilt 29, s. 569; Cengiz Tomar, "Mısır", *DİA*, 2004, Cilt 29, s. 559.

² Kastallânî, *Letâifü'l-işârât*, Medine, el-Merkezü'd-dirâsâtî'l-Kur'âniyye, 2013, Cilt 1, s. 37.

1. el-Kastallânî'nin Nesebi

el-Kastallânî'nin asıl adı, Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr el-Kastallânî'dir. Ailesi aslen, Tunus'un Kastilya¹ olarak bilinen Cerîd bölgesinin Tévzer şehrinden olan el-Kastallânî, 851/1448'de Kahire'de doğmuştur.² Hocası Şemsüddîn es-Sehâvî (ö. 902/1497), Kastallânî'nin annesinin, Ebû Bekir b. Ahmed b. Humeyde en-Nehhâs'ın kızı Halime olduğunu, hem annesinin hem de babasının fazilet ehli kimselerden olduklarını nakletmiştir.³ es-Sehâvî, Kastallânî'nin amcası olan Ahmed b. Ebû Bekr b. Abdülmelik el-Kastallânî'nin Mekke'de Kur'ân okuduğu, geçimini kantarcılıkla sağladığı bilgisini vermiştir.⁴ Kastallânî'nin eşi Âişetü'l-Bâ'ûniyye, Bintü'l-Bâ'ûniyye olarak da bilinir; âlim, edîb ve şâir bir kimsedir. Kitaplar telif etmiş ve Kahire'de dersler vermiştir.⁵ Hatta şöhreti o kadar çok yayılmıştır ki el-Kastallânî'den bahsedilirken, "*Âişetü'l-Bâ'ûniyye'nin kocası imam el-Kastallânî*" diye söz edilmiştir.⁶ O, Kahire'ye geldiğinde el-Kastallânî ile evlenmiş ve ölmeden önce de Dimaşk'a geri dönmüştür.⁷ Aslen Dimaşklı olan Âişetü'l-Bâ'ûniyye, 922/1516'da Kastallânî'den bir yıl önce Dimaşk'da vefat etmiştir.⁸

"*el-Kastallânî*" nisbesi, hicrî 633-923 yılları arasında, üç asır kendisinden pek çok âlimin yetiştiği meşhur bir aileyi ifade etmektedir.⁹ Bu aileden kadın ve erkek yaklaşık kırk meşhur kimse yetişmiştir. Hatta

¹ Tunus'un güneyinde bulunan Cerîd bölgesine Kastilya adı verilmektedir. Bkz. Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, Lübnan, Dâru'l-fikr, tsz. Cilt 2, s. 58, 306; Ebû Abdullah el-Kudâî, *et-Tekmile li kitâbi's-sıla*, Tahkik: Abdüsselâm el-Herrâs, Lübnan, Dâru'l-fikr, 1995, Cilt 3, s. 30; Recep Uslu, "Cerîd", *DİA*, 1993, Cilt 7, s. 403; Endülüs'te de bu isimde bir şehrin olduğu rivayet edilmektedir. İspanya'da tarihî bir bölgenin adı olan Kastilya, İspanyolca'da "*Çok sayıda kale*" anlamına gelmektedir. Bkz. Thomas b. Irving, "Kastilya", *DİA*, 2002, Cilt 25, s. 2; Kastallânî âilesinden birçok kimse, (Ebû'l-Berekât Ömer b. Muhammed b. Ömer (ö. 644/1246), Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer (ö. 671/1272), Kutbüddîn el-Kastallânî (ö. 686/1287), Tâcuddîn el-Kastallânî (ö. 708/1308), Bahâüddîn Abdurrahman b. Muhammed b. Ömer (ö. 712/1312), muhtelif eserlerde Afrika'daki (Tunus) Kastilya'nın önemli şehirlerinden birisi olan Tévzer'e nisbet edilmiştir. Kastallânî de Endülüs'teki Kastilya'ya değil, Afrika'daki Kastilya'ya nisbet edilmiştir. Bkz. İbn Ferhun el-Mâlikî, *ed-Dîbâc*, Kuveyt, Dâru'd-türâs, 2011, Cilt 1, s. 38; ez-Zebîdî, Ebû'l-Feyz, *Tâcü'l-'arûs*, Kuveyt, Dâru'd-türâs, 1998, Cilt 1, s. 7444.

² Kastallânî, *el-Leâliü's-seniyye*, 1. Baskı, Beyrut, Müessesetü'l-kütübi's-sekâfiyye, 2007, s. 15, 150; Abdulkadir Şenel, "Kastallânî", *DİA*, 2001, Cilt 24, s. 583.

³ es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, Beyrut, Dâru'l-hayât, tsz. Cilt 2, s. 103.

⁴ es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, Cilt 1, s. 256.

⁵ en-Necmü'l-Ğazzî, *el-Kevâkibü's-sâira*, 1. Baskı, Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1997, Cilt 1, s. 181.

⁶ el-Kettânî, Abdülhay b. Abdülkebîr, *Fihrisü'l-fehâris*, 2. Baskı, Beyrut, Daru'l-garbi'l-İslâmî, 1982, Cilt 2, s. 969.

⁷ es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, Cilt 2, s. 103-104.

⁸ en-Necmü'l-Ğazzî, *el-Kevâkibü's-sâira*, Cilt 1, s. 183.

⁹ en-Necmü'l-Ğazzî, *el-Kevâkibü's-sâira*, Cilt 1, s. 77; ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, Cilt 30, s. 252.

Mekke'de "*el-Mu'allâ*" kabristanında ilim ehli bu aileye özel bir yer tahsis edilmiştir.¹

İbn Fehd Takıyyüddîn el-Mekkî (ö. 871/1466), Mekke'deki ilim merkezlerini anlatırken el-Kastallânî ailesinden bahsetmiştir. O, bu aileden muhaddis, müftü, hatîb ve kadı birçok kimsenin yetişmiş olduğunu, Mescid-i Haram'da imamlık yapanların bulunduğunu ifade etmiştir.² el-Kastallânî ailesinin bazı bireyleri her ne kadar Mısır ve Dimaşk civarında yaşamışsa da büyük çoğunluğu Mekke'de yaşamıştır.³

Ebu'l-Abbâs Şihabuddin el-Kastallânî'nin ailesi hakkında ve Mısır'a nasıl geldiği konusunda kaynaklarda fazla bilgi bulunmamaktadır. Henüz erken yaşlarda Kur'ân'ı ezberlemiş olması ve ilim elde etme yolunda gayret göstermesi, iyi bir çevrede yetiştiğini göstermektedir. Dedelerinden birinin Mısır'a gelip buraya yerleşmiş olabileceği düşünülmektedir.

el-Leâliü's-seniyye adlı eserindeki isminde, (سبط الحرار) (Harrâr'ın torunu) ilavesi bulunmaktadır.⁴ Bu nisbe, kendisinden önce el-Karâfetü's-suğrâ medresesinin baş müderrisliğini üstlenen Ebu'l-Abbâs el-Harrâr'ın (ö. 616/1220) hayatını anlattığı, *Nüzhetü'l-ebâr fî menâkibi's-şeyh ebi'l-Abbâs el-Harrâr* adlı eseri sebebiyle ona verilmiştir. Biyografisini kaleme aldığı bu kimsenin, anne tarafından dedesi olabileceği iddia edilmektedir.⁵

es-Süyûtî, (ö. 911/1505) el-Kastallânî'yi kitaplarından alıntı yaptığı halde kaynak göstermemekle suçlamıştır. Bu suçlamayı görüşmek için Kahire'den er-Ravza'ya⁶ giden el-Kastallânî, onun kapısını çalmış, içeriden "*Kimsin*" nidâsına karşı: "*Ben Kastallânî'yim, hakkımdaki suçlamalarını görüşmek için geldim.*" demiş; ancak es-Süyûtî, kapıyı kendisine açmamış, onunla görüşmemiştir. es-Süyûtî'nin, ilimle meşgul olduğu için ona kapıyı açmadığı, dolayısıyla aralarında bir kırgınlık bulunmadığı kaydedilmiştir.⁷

¹ "*Kastallânî*" nisbesiyle anılan kişiler hakkında daha geniş bilgi için Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed el-Fâsî'nin, *el-'İkdü's-semîn*, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Ali b. Abdilkadir b. Muhammed el-Makrizî'nin, *el-Mukaffe'l-kebîr*, İbn Hacer el-Askalânî'nin, *ed-Dürerü'l-kâmine* ve Şemsüddîn es-Sehâvî'nin *ed-Dav'u'l-lâmi'* adlı eserlerine bakınız.

² es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, Cilt 1, s. 333.

³ Kastallânîler hakkında bilgi veren eserlerde "*Kastallânî*" nisbesi genellikle "*Mekkî*" nisbesiyle birlikte anılmıştır. Bu bize Kastallânî âilesinin daha çok Mekke'de yaşadığı fikrini vermektedir. Kastallânî ailesi hakkında daha geniş bilgi için bakınız: İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 1. Baskı, Beyrut, Dâru İbn Kesir, 1986, Cilt 5, s. 178; es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, Cilt 1, s. 70, 158, 256; en-Necmü'l-Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâira*, Cilt 1, s. 64.

⁴ Kastallânî, *el-Leâliü's-seniyye*, s. 150.

⁵ el-Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, 1. Baskı, Beyrut, Dâru sadr, 2001, Cilt 1, s. 106.

⁶ Ravda, Mısır'da Nil nehrinin kıyısında bulunan bir şehrin adıdır. Bkz. İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, Cilt 6, s. 206.

⁷ el-Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, Cilt 1, s. 59; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, Cilt 8, s. 123.

el-Kastallânî, değerli eserler telif etmiş bir âlim ve ilim yönünden asrının en önemli simalarından biriydi. Onunla aynı asırda yaşamış bir âlimin onu eleştirmesi ve suçlaması değerini düşürmez. Bu tür eleştiri ve suçlamalar her devirde büyük âlimler arasında olagelmıştır.¹

2. Hayatı ve İlmî Kişiliği

Kıraât ilmi, el-Kastallânî'nin en mâhir olduğu ilim dallarından biridir. O, kıraât ilmi hakkındaki düşüncesini şöyle dile getirmiştir: *"Bu ilim, Allah'ın bana öğrenmeyi lütfettiği ilk ilimdir ve daha bulûğa ermeden önce incelediğim ilk fendir, bazıların dediği gibi o, eski bir dost ve ferahlatan rüzgârdan daha hoş bir arkadaştır..."*²

el-Kastallânî, ilim yönünden zengin bir çevrede yetişmiştir. Yaşadığı yer olan Mısır, birçok âlime yurt olması yönünden İslâmî ilimlerin merkezi durumundaydı. O, hac ibadetini yerine getirmek için Mekke ve Medine'yi ziyaretleri esnasında birçok âlimle görüşmüştür. Hatta bazı kitaplarını, bu yolculukları sırasında yazdı. Mekke'ye ilk yolculuğunu, 877/1473'de yirmi altı yaşındayken yaptı ve *el-Leâliü's-seniyye* adlı eserini Mekke'de yazdı. Daha sonra ona bazı ilaveler yaptı.³ O, Mekke ve Medine'ye yaptığı bu seyahatler sırasında hem eser telif etmiş hem de oradaki birçok âlimden ders okumuştur. Mekke'ye birinci yolculuğundan yaklaşık yedi yıl sonra ikinci ziyaretini, sekiz yıl sonra da üçüncü ziyaretini gerçekleştirmiştir. Bundan beş yıl sonra dördüncü defa Mekke'ye giden el-Kastallânî, *el-Mevâhibü'l-ledünniye* adlı eserini burada yazmaya başladığını ifade etmiştir.⁴ O, kanaatkâr, iffet sahibi, insanların en zâhidi olarak tanınmıştır. İnsanlarla iyi geçinen ve sevilen bir kişi olarak tarif edilmiştir.⁵

el-Kastallânî, davranış ve sözlerinde mütevazî bir kişiliğe sahipti. Kıraâtler alanında telif ettiği, *Letâifü'l-İşârât li Fünûni'l-Kıraât*'in girişinde, kıraât meseleleriyle ilgili olarak dile getirdiği, *"Arkadaşlarıma müşkil konuları sorayım ve zorlandığım yerleri onlardan öğrenmeye çalışayım."* ifadeleri, onun ahlâkî yönünü ve mütevazî kişiliğini göstermektedir.⁶ Yine bu kitabı yazmaya başlamadan önce sarf ettiği, *"Her ne zaman bu alanda - kıraâtlerin - hepsini içine alacak bir tasnif yapmayı içimden geçirdimse... acziyetimin ve ilmimin bana engel olmasını düşündüm..."* sözleri de onun

¹ el-Kettânî, *en-Nûru's-sâfir*, Cilt 2, s. 969.

² Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, Cilt 1, s. 168.

³ Kastallânî, *el-Leâliü's-seniyye*, s. 150.

⁴ es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, Cilt 2, s. 103, 104; Kastallânî, *el-Mevâhibü'l-ledünniye*, Beyrut, el-Mektebü'l-İslâmî, 2004, Cilt 1, s. 11-15; *İrşâdü's-sârî*, Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2009, Cilt 1, s. 15-26.

⁵ en-Necmü'l-Ğazzî, *el-Kevâkibü's-sâira*, Cilt 1, s. 77; el-Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, Cilt 1, s. 107.

⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, Cilt 1, s. 169.

mütevazi kişiliğini göstermektedir.¹ O, kıraât ilmindeki üstün konumuna rağmen tevazuyu elden bırakmamış, "İlim sahiplerinden her kim bu kitapta bir hata tespit ederse, onu düzeltmelerini arzu ederim." demiştir.²

el-Karâfetü's-suğrâ medresesinin müderrisliğine tayin edilen el-Kastallânî'nin, bu görevi yanında çeşitli camilerde vâizlik yaptığı, vaazlarında etkili olduğu, çok sayıda kişi tarafından dinlendiği ve çok güzel Kur'ân okuduğu ifade edilmiştir.³ Mihrapta Kur'ân okuduğu zaman Allah korkusuyla ağlayanların ve kendinden geçenlerin olduğu nakledilmiştir.⁴ İbnü'l-İmâd, "Vaaz konusunda benzerinin bulunmadığını" söylemek suretiyle onu methetmektedir.⁵

el-Kastallânî'nin hayatı hakkında bilgi veren kaynaklar, onun ilmî kişiliğinden övgüyle bahsetmiştir. El-Ayderûs, "Hıfzı çok sağlam, güvenilir, asrının süsü, çok değerli bir ilim ehli." sözleriyle övmüştür.⁶ Öğrencisi Necmüddîn el-Ğazzî onun hakkında "İnsanların ilim almak için kendisine hicret ettiği bir âlimdi." demiştir.⁷ İbnü'l-İmâd ve el-Kettânî ise onu "el-Hüccetü'r-rihle, fakîh, mukrî ve müsniid" ifadeleriyle tavsif etmiştir.⁸ el-Kastallânî'nin öne çıkan özelliklerinden biri de hitabetinin güzelliğiydi. Hatta bazıları onu, "el-Hatîbü'l-Kastallânî" diye anmıştır.⁹

el-Kastallânî, Eş'arî mezhebinin ileri gelen isimlerinden birisidir. Allah'ın sıfatlarını tevil etmeyi doğru bulmayan Selefi Mezhebine karşı Eş'arîlerin görüşlerini benimsemiştir. Onun, fıkhıta Şâfiî Mezhebine mensup olduğu görülmektedir.¹⁰

O, hayatının büyük bir kısmını ilim öğrenmeye ve eser telifine ayırmıştır. Onun hayatını anlatan kaynaklar, en meşhur eserinin *el-Mevâhibü'l-ledünniye bi'l-minehi'l-Muhammediyye* olduğunu kaydetmişlerdir.¹¹ Onun şâir eşi Âişetü'l-Bâ'ûniyye, bu kitabı şiiriyle övmüştür. İnsanların da bu esere çok değer verdiği ifade edilmiştir.¹² O,

¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât*, Cilt 1, s. 169.

² Kastallânî, *Letâifü'l-işârât*, Cilt 1, s. 43; *el-Leâliü's-seniyye*, s. 150.

³ el-Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, Cilt 1, s. 106.

⁴ en-Necmü'l-Ğazzî, *el-Kevâkibü's-sâira*, Cilt 1, s. 77.

⁵ eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali, *el-Bedru't-tâli'*, Kâhire, Dâru'l-kitâbi'l-İslâmî, 2012, Cilt 1, s. 95; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, Cilt 8, s. 122; Şenel, "Kastallânî", *DîA*, Cilt 24, s. 583.

⁶ el-Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, Cilt 1, s. 107.

⁷ en-Necmü'l-Ğazzî, *el-Kevâkibü's-sâira*, Cilt 1, s. 77.

⁸ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, Cilt 8, s. 122; el-Kettânî, *en-Nûru's-sâfir*, Cilt 2, s. 967.

⁹ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, Cilt 8, s. 122.

¹⁰ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât*, Cilt 4, s. 1327, 1794, 1815.

¹¹ el-Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, Cilt 1, s. 107; en-Necmü'l-Ğazzî, *el-Kevâkibü's-sâira*, Cilt 1, s. 77; Hacı Halife Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2008, Cilt 2, s. 360, 361.

¹² en-Necmü'l-Ğazzî, *el-Kevâkibü's-sâira*, Cilt 1, s. 78.

hayatı boyunca çeşitli sıkıntı ve musibetlerle karşılaşmıştır. Hocası es-Sehâvî (ö. 902/1497), sürekli hastalıklarla mücadele ettiğini kaydetmiştir.¹ el-Kastallânî, Mısır'ın Osmanlı yönetimine geçtiği 923/1517 yılında vefat etmiştir.²

3. Hocaları

el-Kastallânî, yaşadığı devrin meşhur âlimlerinden ders okumuştur. Küçük yaşlarda Kur'ân'ı ezberledikten sonra es-Sehâvî'den beş ayrı mecliste Buhârî'nin *el-Câmi'u's-sahîh* adlı eserini dinlemiştir.³ Kiraâtlerle ilgili eserlerden *eş-Şâtıbiyye* ve *et-Tayyibe*'yi, nahivle ilgili eserlerden *el-Verdiyye*'yi ezberlemiştir.⁴ Onun, 14 kiraâtî rivayetleriyle bildiği kaydedilmektedir.⁵ Sirâcüddîn en-Neşşâr'dan (ö. 900/1495) *el-Kiraâtü's-seb'a*'yı okumuştur. Ders aldığı hocaları arasında Necmüddîn İbn Fehd (ö. 885/1480), Celâl el-Bekrî (ö. 891/1486) Hâlid el-Ezherî (ö. 905/1499) ve Zekerîyyâ el-Ensârî (ö. 926/1520) bulunmaktadır.⁶ O, ilim ehline karşı son derece saygılı olmuştur. Özellikle de kendilerinden ilim öğrendiği hocalarından övgüyle bahsetmiş, onlara sahip oldukları ilmî meziyetleriyle hitap etmiştir.⁷

Kiraât İlmindeki Hocaları:

el-Kastallânî, hadis, kiraât ve fıkıh ilimlerinde meşhur pek çok âlimden ders almıştır. Bunlardan sadece kiraât öğrendiği hocalarını zikretmekle iktifa edeceğiz.

1. Ömer b. Kâsım b. Muhammed Ebû Hafs Sirâcüddîn el-Ensârî el-Mısırî en-Neşşâr (ö. 900/1495): el-Kastallânî'nin en meşhur hocalarından biridir, hatta Neşşâr'ın, el-Kastallânî'nin hocası olduğu için meşhur olduğu da ifade edilmiştir. *el-Kiraâtü's-seb'a*'yı ve eş-Şâtıbî'nin *el-Kasîdetü'l-lâmiye* adlı eserini Neşşâr'a okumuştur. Bu hocasını, "*Kurrânın ışığı ve kiraâtin imami.*" sözleriyle övmüştür.⁸

2. Ebu'l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed b. Esed b. Abdülvâhid el-Ümyûtî (ö. 872/1468): Kendisine *el-Kiraâtü's-seb'a*'yı sonra da *el-Kiraâtü'l-aşere*'yi okuyan el-Kastallânî, "*Yaşadığı sırada kurrânın şeyhi*" ifadeleriyle hocasını methetmiştir.⁹

¹ es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi*, Cilt 2, s. 104; eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*, Cilt 1, s. 96.

² Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, Cilt 1, s. 13.

³ Şenel, "Kastallânî", *DîA*, Cilt 24, s. 583.

⁴ es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi*, Cilt 2, s. 103.

⁵ en-Necmü'l-Ğazzî, *el-Kevâkibü's-sâira*, Cilt 1, s. 77.

⁶ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, Cilt 8, s. 121-122.

⁷ es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi*, Cilt 2, s. 104; Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, Cilt 9, s. 4482.

⁸ es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi*, Cilt 2, s. 103.

⁹ es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi*, Cilt 1, s. 227.

3. Muhammed b. Ebû Bekr b. Muhammed b. Ebû Bekr Şemsüddîn el-Himmesî (ö. 897/1492): Çok sayıda talebeye kıraât okutmuştur. el-Kastallânî de kendisinden eş-Şâtıbî'nin *el-Kasîdetü'r-râ'îyye* adlı eserini okumuştur.¹

4. Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Bâmî (ö. 885/1481): Celâlüddîn el-Bülkînî'den (ö. 824/1421) ders okumuştur. el-Kastallânî, ondan eş-Şâtıbî'nin *el-Kasîdetü'l-lâmiyye* adlı eserini okumuş ve "*Allâme ve fakîhü'l-mezheb*" ifadeleriyle onu övmüştür.²

5. Ebû Muhammed Zeynüddîn Abdüddâim b. Ali el-Hadîdî el-Ezherî (ö. 870/1466): Hayır ve tevazu sahibi olan el-Ezherî, kıraât okutmuş âlimlerdendir. el-Kastallânî, ondan "*Şeyhimiz allâme*" diye söz etmiştir. es-Sehâvî, el-Kastallânî'nin ondan kıraât okuduğunu ve icâzet aldığını nakletmektedir.³

6. Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdülkadir b. Tarîf en-Neşâvî (ö. 884/1480): Bu hocası hakkında "*müsnidü'l-asr*"⁴ ve "*rihletü'l-âfâk*"⁵ nitelemesinde bulunan el-Kastallânî, eş-Şâtıbî'nin *el-Kasîdetü'l-lâmiyye* ve *er-Râ'îyye* adlı eserlerini ondan okumuştur.

7. Zeynüddîn Abdülğînâ b. Yusuf b. Ahmed el-Heysemî (ö. 886/1482): Hem tecvidde hem de kıraâtte üstün bir kimsedir. es-Sehâvî'nin kaydına göre el-Kastallânî, *el-Kıraâtü's-seb'a*'dan sonraki üç kıraâtî (Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halefû'l-Âşir kıraâtlerini) Furkân Sûresinin 21. âyetine kadar ondan okumuştur. el-Kastallânî, eş-Şâtıbî'nin *el-Kasîdetü'l-lâmiyye* ve *er-Râ'îyye* adlı eserlerini kendisinden okuduğunu ifade etmiş ve "*Şeyhü't-tecvîd, tuhfetü't-dîn, şeyhü'l-kurrâ ve'l-ikrâ*" ifadeleriyle onu övmüştür.

8. Ebu'l-Kâsım Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Muhammed İbn Fehd el-Mekkî (ö. 885/1481): Hadis ve Kıraât ilimlerinde meşhur olmuş bir kimsedir. İbn Fehd el-Mekkî olarak bilinmektedir. el-Kastallânî, eş-Şâtıbî'nin *el-Kasîdetü'l-lâmiyye* adlı eserini ondan dinlemiştir.⁶

¹ es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, Cilt 2, s. 103.

² es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, Cilt 8, s. 81.

³ es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, Cilt 4, s. 42.

⁴ Müsnid: Bu kelime birkaç anlama gelmektedir; 1. Hadisi senedli olarak rivâyet eden kimse. 2. Hadisleri müsned kitap şeklinde bir araya getiren, müsned kitap yazan kimse, 3. Âlî senedi veya senedleri olan kimsedir. *Müsnidü'l-'asr* ifadesiyle yaşadığı asırda hadisleri senetleriyle rivâyet eden kimse kastedilir. Bkz. Abdullah Aydın, *Hadis ıstılahları sözlüğü*, 7. Baskı, İstanbul, İFAV yayınları, 2013, s. 223;

⁵ Rihle: Hadis öğrenmek, hadislerle ilgili bilgiler elde etmek için yolculuğa çıkmak anlamına gelir. *Rihletü'l-âfâk* sözüyle hadis ilmini öğrenmek için uzak beldelere seyahat eden kimse kastedilir. Bkz. Aydın, s. 255.

⁶ es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, Cilt 4, s. 258; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât*, Cilt 1, s. 376.

4. Öğrencileri

el-Kastallânî, zamanının büyük bir kısmını eser telifine ayırdığı için öğrenci yetiştirmeye fazla zaman ayıramamıştır. Bu yüzden çok sayıda öğrencisi olduğu söylenemez. Bununla birlikte kaynaklarda kendisinden ders okuyan, ona öğrenci olan bazı ilim sahibi kimselerin isimleri kaydedilmiştir. Ondan ders okuyan öğrencilerin bazıları şunlardır:

1. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ğazzî (ö. 984/1577): Oğlu Necmüddîn'in naklettiğine göre el-Ğazzî, *İrşâdü's-sârî*, *el-Mevâhibü'l-ledünnîye* ve diğer bazı eserlerini el-Kastallânî'den okumuştur.¹

2. Ömer b. Ahmed b. Ali b. Mahmud eş-Şemmâ' (ö. 936/1530): İlim tahsil etmek için sık sık el-Kastallânî'nin yanına giden öğrencilerinden biridir. Eserlerinde el-Kastallânî'den ders aldığını ifade etmiştir.²

3. Cârullah Muhammed b. Abdülaziz b. Ömer b. Fehd (ö. 954/1548): Mekke'de bulunduğu sırada el-Kastallânî ile görüştüğü ve ondan icâzet aldığı ifade edilmiştir.³

4. Abdülkadir el-Minhâcî (ö. 915/1510): *el-Leâliü's-seniyye* adlı eserindeki ifadesine göre el-Kastallânî, *Şerhü'l-mukaddimetü'l-cezeriyye* adlı eserini bu öğrencisine okutmuştur.⁴

5. Şemsüddîn Muhammed b. Abdürrahim ed-Deyrûtî: el-Kastallânî, bu öğrencisine *Şerhü'l-mukaddimetü'l-cezeriyye* adlı eserini okuttuğunu ifade etmiştir.⁵

5. Eserleri

1. *El-Fethü't-dânî min kenzi hirzi'l-emânî*: eş-Şâtıbî'nin, yedi kiraât ile ilgili *Hirzü'l-emânî* adlı manzum eserinin şerhidir.⁶ el-Ğazzî bu eseri, *el-Cene'd-dânî* ismiyle anmıştır.⁷ es-Sehâvî (ö. 902/1497), eserin tamamlanmadığını bildirmiştir.⁸ Ancak o, hocası es-Sehâvî'nin vefatından sonra hicrî 913'de bu eserini tamamlamıştır.

2. *Neşrü'n-neşr fi'l-kıraâtü'l-âşr*: İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) *en-Neşr fi'l-kıraâtü'l-âşr* adlı eserine yapılan şerhtir.⁹

3. *Şerh-u tayyibeti'n-neşr fi'l-kıraâtü'l-âşr*.¹⁰

¹ eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tâli'*, Cilt 2, s. 244; en-Necmü'l-Ğazzî, *el-Kevâkibü's-sâira*, Cilt 1, s. 351.

² Hacı Halife Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, Cilt 2, s. 360, 361.

³ eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tâli'*, Cilt 1, s. 96.

⁴ Kastallânî, *el-Leâliü's-seniyye*, s. 150.

⁵ Kastallânî, *el-Leâliü's-seniyye*, s. 150.

⁶ Hacı Halife Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, Cilt 2, s. 1847.

⁷ en-Necmü'l-Ğazzî, *el-Kevâkibü's-sâira*, Cilt 1, s. 78.

⁸ es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, Cilt 2, s. 104.

⁹ Müessesetü-Âli-beyt, *Fihrisü's-şâmil (Kıraât bölümü)*, 2. Baskı, Ürdün, 2008, s. 205.

¹⁰ es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, Cilt 2, s. 104; el-Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, Cilt 1, s. 107.

4. *el-Kenzü fî vakf-i Hamza ve Hişam 'ale'l-hemz*: el-Kastallânî'nin, *en-Neşr* ve benzeri kitaplardan iktibas ettiği bilgilerle bu eseri oluşturmuştur.¹ Bu eserine *Letâifü'l-îşârât*'ta atıfta bulunmuştur.²

5. *el-Vakf ve'l-ibtidâ*: Muhammed b. Tayfur es-Secâvendî'nin (ö. 560/1165) *el-Vakf ve'l-ibtidâ* adlı eserini tahkik eden Muhsin Derviş bu eserin, Bağdad'daki Dâru Saddâm kütüphanesinde 37276 nolu rakamla 240 sayfa halinde kayıtlı olduğunu ifade etmiştir. Bu eser, *Letâifü'l-îşârât*'tan vakf ve ibtidâyla ilgili kısımların iktibas edilmesiyle oluşturulmuştur.³

6. *El-Leâliü's-seniyye fî şerhi'l-mukaddimeti'l-cezeriyye*: İbnü'l-Cezerî'nin Mukaddimesi üzerine yapılan tecvitle ilgili şerhidir. es-Sehâvî bu eserden *el-Ukûdü's-seniyye* olarak bahsetse de;⁴ el-Kastallânî, mukaddime kısmında eserin adının *el-Leâliü's-seniyye* olduğunu kaydetmiştir.⁵

7. *İrşâdü's-sârî li şerh-i Sahîhi'l-Buhârî*: el-Kastallânî'nin en meşhur eserlerinden biridir. Bu eseri nedeniyle el-Kastallânî, "*Şârihü'l-Buhârî*" unvanıyla anılmıştır. Hicrî 916/1510 yılında telif edilen bu eser, el-Kastallânî'nin, vefatından kısa süre önce tamamlanmıştır. Buhârî şerhlerinin en kapsamlısı ve en güzeli olarak tavsif edilmiştir.⁶ Eser, Mehmet Sait Uzundağ tarafından doktora tezi olarak çalışılmıştır.⁷

8. *Tuhfetü's-sâmî' ve'l-kârî bi hatm-i Sahîhi'l-Buhârî*: Eser, 2011'de Abdülvehhab Gözün tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.⁸

9. *İhtisâru İrşâdi's-sârî*: *İrşâdü's-sârî*'nin ihtisarı olan bu eser el-Kettânî'nin ifadesine göre tamamlanmamıştır.⁹

10. *Minhâcü'l-ibtihâc şerh-u Müslim b. el-Haccâc*: el-Kettânî'nin beyanına göre bu eser sekiz cüzden müteşekkildir.¹⁰

11. *Menâhicü'l-hidâye ilâ me'âlimi'r-rivâye*: İbnü'l-Cezerî'nin *el-Hidâye ilâ me'âlimi'r-rivâye* adlı eserinin şerhidir.¹¹

12. *El-Levâm'î fî'l-ed'iyeti ve'l-ezkârî'l-cevâm'î*: Bu eser, *el-Envâr fî'l-ed'iyeti ve'l-ezkâr* adlı eserin özetidir.

13. *Kabsü'l-levâm'î*: *El-Levâm'î fî'l-ed'iyeti ve'l-ezkârî'l-cevâm'î* adlı eserin ihtisarıdır.

¹ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, Cilt 8, s. 122; el-Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, Cilt 1, s. 107.

² Kastallânî, *Letâifü'l-îşârât*, Cilt 3, s. 931.

³ Kastallânî, *Letâifü'l-îşârât*, Cilt 1, s. 46.

⁴ es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, Cilt 2, s. 104; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, Cilt 8, s. 122.

⁵ Kastallânî, *el-Leâliü's-Seniyye*, s. 16.

⁶ el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, Cilt 2, s. 967; el-Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, Cilt 1, s. 107.

⁷ Bkz. Uzundağ, *el-Kastallânî ve İrşâdü's-Sârî İsimli Eserinin Hadis Şerhçiliği Açısından İncelenmesi*, Ankara, AÜSBE, (Doktora Tezi), 2012.

⁸ Bkz. Hacı Halife Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, Cilt 2, s. 1847; es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, Cilt 2, s. 104; el-Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, Cilt 1, s. 107.

⁹ el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, Cilt 2, s. 967.

¹⁰ el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, Cilt 2, s. 968.

¹¹ Hacı Halife Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, Cilt 2, s. 1847.

14. *El-Mevâhibü'l-ledünniye bi'l-minehi'l-Muhammediyye*: Bu eser, Hz. Peygamber'in şemaili, mucizeleri ve hayatını anlatmaktadır. Müellif bu eserini *El-minehü'l-Muhammediyye* ismiyle de anmıştır.¹ el-Kastallânî'nin en meşhur eserinin bu olduğu kaydedilmiştir.² 2004'de dört cilt halinde yayımlanmıştır.³

15. *Meşârikü'l-envârî'l-mudiyye fî mehdi hayri'l-beriyye*: el-Bûsirî'nin (ö. 695/1295) *el-Bürde* isimli eserinin şerhidir.⁴

16. *Mevlidü'n-Nebî*: Bu eser, Muhammed Nevevî el-Câvî tarafından *el-İbrîzü'd-dânî fî mevlidi seyyidinâ Muhammedi'l-Adnânî* ismiyle ihtisar edilmiştir.⁵

17. *Mesâlikü'l-hunefâ ilâ meşâri'i's-salâti ale'n-nebiyyi'l-Mustafâ*: Bu eseri Hacı Halife, bir cilt olarak tanıtmıştır.⁶ 2005'de Hüseyin Muhammed Ali Şükrî tarafından yayımlanmıştır.⁷

18. *Er-Ravzu'z-zâhir fî menâkibi's-şeyhi Abdilkâdir*: Abdülkâdir Geylânî'nin hayatı hakkındadır.⁸

19. *Nüzhetü'l-ebrâr fî menâkibi's-şeyhi ebi'l-Abbâs el-Harrâr*: Kendisinden önce el-Karâfetü's-suğrâ medresesinin müderrisliğini yapan kişinin biyografisiyle ilgilidir.⁹

20. *el-Fethü'l-mevâhibî fî menâkibi'l-imam eş-Şâtibî*: Ebû Muhammed Kâsım b. Fîrruh b. Halef eş-Şâtibî er-Ru'aynî'nin (ö. 590/1194) hayatıyla ilgilidir. *Mu'cemü'l-müellifin* adlı eserde bu kitabın ismi, *Minhatün min minehi'l-fethi'l-mevâhibî tünbiü an lemhati ve sîreti ebi'l-Kâsım eş-Şâtibî* şeklinde kayıtlıdır.¹⁰

21. *Muhtasarü ed-Dav'u'l-lâmî li's-Sehâvî*: *ed-Dav'u'l-lâmî* adlı eserin ihtisarıdır.¹¹ *Keşfü'z-zunûn*'da eserin ismi, *ed-Dav'u's-sâtî', İzâhu'l-meknûn*'de ise *en-Nûrû's-sâtî'* şeklinde kayıtlıdır.¹

¹ Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, Cilt 1, s. 433 ve Cilt 4, s. 1350.

² el-Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, Cilt 1, s. 107; en-Necmü'l-Ğazzî, *el-Kevâkibü's-sâira*, Cilt 1, s. 78.

³ Eser, Salih Ahmed eş-Şâmî tarafından tahkik edilerek Beyrut'ta el-Mektebetü'l-İslâmî tarafından 2004'de yayımlanmıştır.

⁴ es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmî*, Cilt 2, s. 104.

⁵ Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, Tahkik: Ömer es-Seyyid Osman- Abdussabur Şahin, Mısır, el-Meclisü'l-'a'lâ li's-şüûnî'l-İslâmiyye, 1972, s. 18.

⁶ Hacı Halife Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, Cilt 2, s. 1662.

⁷ Eser, Beyrut'ta Dâru'l-kütübî'l ilmiyye tarafından neşredilmiştir.

⁸ es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmî*, Cilt 2, s. 104; el-Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, Cilt 1, s. 107; Hacı Halife Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, Cilt 1, s. 919.

⁹ es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmî*, Cilt 2, s. 104; el-Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, Cilt 1, s. 107; Hacı Halife Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, Cilt 2, s. 1842.

¹⁰ Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, Cilt 1, s. 254.

¹¹ el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, Cilt 2, s. 968; Hacı Halife Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, Cilt 2, s. 1089.

22. *El-İs'âd telhîsü'l-irşâd*: Şâfiî fıkhiyla ilgilidir.²

23. *İmtâ'u'l-esmâ' ve'l-ebsâr*.³

24. *Züherü'r-riyâd ve şifâü'l-kulûbi'l-mirâd*: Vaaz ve nasihatler içeren bir eserdir.⁴

25. *Nefâisü'l-enfâs fi's-suhbeti ve'l-libâs*.⁵

26. *Risâletün fi'l-'amel bi'r-rib'i'l-mücîb*. Bu eser vakitlerle ilgilidir.⁶

27. *Fehrese*: el-Kastallânî'nin hocalarının isimleriyle ilgili bir teliftir.⁷

28. *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kıraât*: el-Kastallânî tarafından kıraât ilmiyle ilgili telif edilmiş bu eser, kıraât ilminin temel kaynaklarından biri kabul edilir. Hicrî X. asırda telif edilen eser, kendisinden önceki dönemde telif edilen eserlerin de hulâsası durumundadır. Müellif bu eseri, ömrünün sonuna doğru yetmişli yaşlarında telif etmiştir.⁸ Eser, on kıraâtla birlikte, şaz kıraâtleri de ihtiva etmekte ve bu özelliği ile on dördlü tasnif sistemiyle yazılan ilk eser olmaktadır. Bugüne kadar eserin iki baskısı neşredilmiştir. İlk baskısı 1972'de Mısır'da, diğer baskısı ise 2013'de Medine'de neşredilmiştir. Mısır baskısında eserin bir kısmı, Medine baskısında ise tamamı tahkik edilmiştir.

5.1. *Letâifü'l-işârât li Fûnûni'l-Kıraât*'ın İsmi ve Kastallânî'ye Aidiyeti

Medine tahkikinde belirtildiğine göre eserin el yazma nüshalarında ismiyle ilgili bazı farklılıklar görülmektedir. Buna göre İstanbul Âtîf Efendi Kütüphanesindeki nüshada eserin ismi *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-ibârât fi'l-kıraâtî'l-erbeate 'aşer* şeklinde kayıtlıdır.⁹

İstanbul Fâtih Kütüphanesindeki nüsha ile Mısır nüshasında *el-İşârât fî ilmi'l-kıraât* şeklinde "fî" harf-i ceriyle,¹⁰ İstanbul Fatih Kütüphanesindeki

¹ Hacı Halife Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, Cilt 2, s. 1089; İsmail Paşa, *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ keşfi'z-zunûn*, Cilt 5, s. 570.

² Hacı Halife Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, Cilt 1, s. 1.

³ Hacı Halife Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, Cilt 1, s. 166.

⁴ Hacı Halife Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, Cilt 2, s. 960.

⁵ es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, Cilt 2, s. 104.

⁶ el-Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, Cilt 1, s. 107; es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, Cilt 2, s. 104; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât*, Mısır Baskısı, s. 18.

⁷ el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, Cilt 2, s. 968; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât*, Cilt 1, s. 53.

⁸ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât*, Cilt 1, s. 75.

⁹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât*, Cilt 1, s. 122.

¹⁰ ez-Zirikli, Hayruddîn, *el-A'lâm*, 15. Baskı, Beyrut, Dâru'l-ilm, 2002, Cilt 1, s. 232.

ikinci nüsha ile Mısır'daki ikinci nüshada, *Letâifü'l-İşârât bi fünûni'l-kiraât* şeklinde "bi" harf-i ceriyle kayıtlıdır.¹

Nüshaların çoğunda ve özellikle müellifin kontrolünden geçen nüshada eserin ismi *Letâifü'l-İşârât li fünûni'l-kiraât* olarak geçmektedir. Müellif, diğer eserlerinde eseri bu isimle kendisine nispet etmiştir.² Bu eser, dünyanın değişik yerlerindeki bütün el yazma nüshalarında el-Kastallânî'ye nispet edilmiştir. Kitabın el-Kastallânî'ye aidiyeti konusundaki en önemli delil müellifin, diğer eserlerinde bu eserden bahsetmesi ve onu kendisine nispet etmesidir.³ *Letâifü'l-İşârât*'ı, *İthâfû fudalâi'l-beşer* ismiyle ihtisar eden Ahmed el-Bennâ ed-Dimyâtî (ö. 1117/1706) de eseri el-Kastallânî'ye nispet etmiştir.⁴ Kâtib Çelebi (ö. 1067/1657), Zirikli (ö. 1893/1976) ve Ömer Rızâ Kehhâle (ö. 1905/1987) kitabın el-Kastallânî'ye ait olduğunu kaydetmişlerdir.⁵

5.2. Eserin Nüshaları ve Baskıları

Letâifü'l-İşârât'ın ilk tahkiki 1972'de Âmir es-Seyyid Osman ile Abdussabur Şahin tarafından Mısır'da yapılmıştır. İkinci tahkiki ise 2013'te el-Merkezü'd-dirâsâti'l-Kur'ânîyye tarafından Medine'de yapılmıştır. Mısır'da yapılan tahkikte eserin bir kısmının, Medine'de yapılan tahkikte ise eserin tamamının neşredildiğini ifade etmiştik. Medine neşrinde eserin, dünyanın değişik kütüphanelerindeki 29 nüshasından 15 tanesi incelenmiştir. Medine neşrinde incelenen ve esas alınan nüshalar şunlardır:

1. Dimaşk Mektebetü'l-Esedi'l-Vataniyye Nüshası:

İki cüz halinde olan bu nüsha, eserin Medine baskısında esas alınan nüshadır. Bu nüsha, müellif henüz hayattayken yazıldığı ve diğer nüshalardan daha eski olduğu için çok önemlidir. Nüshanın başında müellifin hayatı hakkında bilgi bulunur ayrıca bu eserin, müellifin vefatından iki yıl önce hicrî 921/1515'de tamamlandığı belirtilmektedir. Bu nüshanın diğer nüshalardan farklı bir özelliği de öğrencilerin, müellifin huzurunda bu nüshayı okumuş olmalarıdır. Bu özellikleri nedeniyle nüshalar içerisinde

¹ Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, Cilt 1, s. 58.

² Kastallânî, *el-Fethu'l-mevâhibî fî tercümeti'l-imâm eş-Şâtibî*, Lübnan, Dâru'l-feth, 2000, s. 101; Hacı Halife Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, Cilt 2, s. 1551; Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, Cilt 1, s. 59.

³ *Letâif*'te geçen "... وَلَا يَخْفَى مَا فِي ذَلِكَ مِنَ التَّسَاهُلِ وَالتَّفْرِيطِ" ifadesi aynen *el-Fethu'l-mevâhibî*'de geçmektedir. Bkz. Kastallânî, *el-Fethu'l-mevâhibî fî tercümeti'l-imâm eş-Şâtibî*, Lübnan, Dâru'l-feth, 2000, s. 101.

⁴ ed-Dimyâtî, *İthâf*, Cilt 1, s. 5, 14.

⁵ Hacı Halife Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, Cilt 2, s. 1551; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, Cilt 1, s. 232; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, Cilt 1, s. 254.

önemli sayılmış ve tahkikte de esas nüsha olarak kabul edilmiştir.¹ Nüshanın birinci cüzü, Ahmed b. Muhammed el-Medenî tarafından müellifin huzurunda yazılmıştır. İkinci cüzün kim tarafından yazıldığı ve hangi tarihte tamamlandığı belirtilmemiştir. Ancak, ikinci cüzün yazı şekli birinci cüzün yazı şekline çok yakındır. Bu, ikinci cüzün de aynı kişi tarafından yazılmış olabileceğini gösterir. İki cüz halinde bulunan nüshanın cüzleri arasında kıyas yapıldığında, birinci cüzün ikinciye göre daha güzel ve dikkatli yazıldığı görülmektedir. Birinci cüzün öğrencileri tarafından müellifin huzurunda okunması ona verilen önemin bir ifadesidir. Müellifin huzurunda okunmadığı için aynı şeyi ikinci cüz için söylemek mümkün değildir.² Bu nüshada birinci cüz En'âm Sûresiyle son bulmuştur. İkinci cüz ise A'râf Sûresiyle başlamıştır. Buna göre birinci cüz, bu tahkikte beşinci cildin ortalarına denk gelmekte ve 2152 sayfayı içine almaktadır.³

2. Mektebetü'l-Esedi'l-Vataniyye'deki İkinci Dimaşk Nüshası:

Hicrî 988/1590'de Salahaddin en-Nüşretî tarafından çoğaltılmıştır. Atıf Efendi nüshası üzerinde yazılı olan icâzet kaydı, aynen bu nüshada da bulunur. el-Kastallânî'nin vefatından iki sene sonra yazılmış olan bu icâzet kaydının, hicrî 988/1590'de yazılan nüshada da yer alması, bunun Atıf Efendi nüshasından daha sonra yazılmış olduğunu gösterir.⁴

3. Mektebetü'l-Evkâfi'l-Âmme'deki Bağdat Nüshası:

Kim tarafından çoğaltıldığı bilinmeyen bu nüsha hicrî 961/1554'te yazılmış, üzerine çeşitli notlar eklenmiş, sonuna da tecvitle ilgili bölümler ilave edilmiştir.⁵

4. Riyâd Melik Faysal İslâmî Araştırmalar Merkezi'ndeki Nüshası:

Hicrî 1029/1620'da kim tarafından istinsah edildiği bilinmeyen bu nüsha güzel bir hatla yazılmıştır. Nüsha üzerinde bazı düzeltmeler ve notlar mevcuttur.⁶

5. Mağrip (Fas)'ta bulunan Rabat Nüshaları:

Fas'ın başkenti Rabat'ta el-Hizânetü'l-Âmme'de 1108 rakamıyla kayıtlı olan bu nüsha, Ahmed b. Muhammed b. Abdilgânî tarafından hicrî

¹ Kastallânî, *Letâifü'l-ışârât*, Medine Baskısı, Cilt 1, s. 115.

² Kastallânî, *Letâifü'l-ışârât*, Medine Baskısı, Cilt 1, s. 114.

³ Kastallânî, *Letâifü'l-ışârât*, Medine Baskısı, Cilt 1, s. 112.

⁴ Kastallânî, *Letâifü'l-ışârât*, Medine Baskısı, Cilt 1, s. 123.

⁵ Kastallânî, *Letâifü'l-ışârât*, Medine Baskısı, Cilt 1, s. 125.

⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-ışârât*, Medine Baskısı, Cilt 1, s. 124.

1061/1651'de güzel bir hatla yazılmıştır.¹ Eserin Mağrip'te ikinci bir nüshası daha bulunmaktadır.²

6. Mısır Nüshaları:

Eserin Mısır'da dört nüshası bulunmaktadır. Bu nüshalardan üçü, Dâru'l-kütübî'l-Mısıriyye'dedir. Birinci nüsha, iki cüz halinde tam metin olarak muhafaza edilmiştir. Nüshanın sonuna hicrî 1159/1746'da yazıldığı kaydedilmiş, fakat nüshayı çoğaltan hakkında bilgi verilmemiştir.³ İkinci nüsha, hicrî 1323/1905'te Muhammed el-Meczûp tarafından çoğaltılmıştır.⁴ Üçüncü nüsha, iki cüzden oluşmaktadır ve XII. asırda yazılmıştır. Dördüncü nüsha ise Kahire'deki el-Hizânetü't-Teymûriyye'de bulunmaktadır. Hicrî 1323/1905'de Muhammed b. Abdulkadir tarafından çoğaltılmış olan bu nüshanın üzerinde Ahmed b. İsmail b. Muhammed Teymûr ismi yazılıdır.⁵

7. İstanbul Fatih Kütüphanesindeki Nüshaları:

Birinci nüsha, bir ciltte iki cüz olarak tanzim edilmiş ve daha önce tanıtılan Dimaşk nüshasının yazısına benzer bir hatla yazılmıştır. Yazı yönünden Dimaşk nüshası ile İstanbul Fatih Kütüphanesindeki bu nüsha birbirine çok benzemektedir. Bu da her iki nüshanın aynı kişi tarafından yazılmış olduğunu gösterir. Eserin Medine tahkikinde belirtildiğine göre İstanbul Fatih Kütüphanesindeki el yazma nüshası, müellifin hususi nüshasıdır. Bu da İstanbul Fatih Kütüphanesindeki nüshanın Dimaşk nüshası kadar güvenilir olduğunu ve bu iki nüshanın, müellif henüz hayattayken yazıldığını gösterir. Nüshanın yazıldığı tarih hususunda bilgi verilmemiştir.⁶

Medine tahkikinde belirtildiğine göre İstanbul Fatih Kütüphanesinde eserin ikinci bir nüshası daha bulunmaktadır. Bu nüsha iki cüz halindedir. Nüshanın birinci cüzünün yazılması hicrî 1093/1682'de, ikinci cüzünün yazılması ise 1094/1683'te İstanbul Sultan Ahmed camii imam hatibi Hâdimü'l-Kurrâ el-Hâc Muhammed b. el-Hâc Mustafa tarafından tamamlanmıştır. Bu nüshanın metni üzerinde Kur'ân ilimlerine dair bilgiler, fikhî açıklamalar, bazı kelimelerin lügat yönünden izahı, terâcim hakkında bilgiler ve garip kelimelerin açıklaması gibi faydalı notlar bulunduğu ve bunların geniş yer tuttuğu tahkikte ifade edilmiştir.⁷

8. İstanbul Atıf Efendi Kütüphanesindeki Nüshası:

¹ Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, Medine Baskısı, Cilt 1, s. 127.

² Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, Medine Baskısı, Cilt 1, s. 126-127.

³ Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, Medine Baskısı, Cilt 1, s. 121.

⁴ Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, Medine Baskısı, Cilt 1, s. 126.

⁵ Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, Medine Baskısı, Cilt 1, s. 128.

⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, Medine Baskısı, Cilt 1, s. 116.

⁷ Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, Medine Baskısı, Cilt 1, s. 119.

Nüsha, İstanbul Atıf Efendi Kütüphanesinde tek cilt halinde 283 yaprak olarak kayıtlıdır. Eserin en eski nüshalarından biri sayılan bu nüsha, müellifin vefatından iki sene sonra hicrî 925/1519'te Abdülvehhab İbn İbrahim el-Halebî tarafından istinsah edilmiştir. Nüshayı istinsâh eden bu kişi, el-Kastallânî'nin, öğrencisi ed-Dühen'e (ö. 925/1519) hitâben yazdığı icâzet kaydını nüsha üzerine kaydetmiştir. Müellifin yaşadığı asra çok yakın zamanda yazılması nedeniyle çok eski bir nüshadır.¹

9. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesindeki Nüshası:

Nüsha, hicrî 1165/1752'de Muhammed b. Hamit b. Hicâzî el-Hâtimî el-Ahmedî tarafından çoğaltılmıştır.²

10. Amerika Briston Üniversitesi'ndeki Nüshası:

Medine tahkikinde yer alan bilgiye göre bu nüsha Amerika'nın New Jersey eyaletindeki Princeton University Kütüphanesinde bulunmaktadır.³ Nüshanın istinsahı, Ali b. Muhsin b. Ali tarafından hicrî 1132/1720'te tamamlanmıştır. Nüsha üzerine düşülen notlara bakıldığında nüshayı çoğaltanın, kıraât ilminde geniş bir bilgi birikimine sahip olduğu görülmektedir. Bu nüsha müellifin, İstanbul Fatih Kütüphanesindeki hususi nüshasından çoğaltılmıştır.⁴ Müellifin hususi nüshasından çoğaltılmış olması ve üzerine bazı faydalı notların düşülmesi onu önemli bir nüsha haline getirmiştir.⁵

Dünyanın değişik kütüphanelerinde eserin 29 el yazma nüshası bulunmaktadır. Bunların çoğu tamamlanmış nüshalar olmakla beraber bir kısmında bazı eksikliklerin bulunduğu belirtilmiştir. Eserin nüshaları hakkında bilgi verdikten sonra şimdi de baskılarından bahsedelim.

1- Mısır Baskısı:

Mısır'da bulunan "*el-Meclisü'l-a'lâ li's-Şüûni'l-İslâmiyye Merkezi*", eserin tahkik edilmesi için, Âmir es-Seyyid Osman ve Dr. Abdüssabur Şahin'i görevlendirmiştir. Ancak onlar eserin bir kısmını tahkik edebilmişlerdir. Tahkik edilen bu kısım, 1972'de Kahire'de 344 sayfa olarak tek cilt halinde basılmıştır. Bu baskıda eserin Kahire'de Dâru'l-Kütübî'l-Mısıriyye'de bulunan dört nüshası incelenmiş ve bunlar arasından Kavala (قولة) nüshası esas alınmıştır.⁶ Kavala nüshasının diğerlerine tercih edilmesinin sebebi, en eski nüsha olması ve el-Kastallânî henüz hayattayken hicrî 914/1507'de yazılmış

¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât*, Medine Baskısı, Cilt 1, s. 122, 123.

² Kastallânî, *Letâifü'l-işârât*, Medine Baskısı, Cilt 1, s. 121.

³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât*, Medine Baskısı, Cilt 1, s. 120.

⁴ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât*, Medine Baskısı, Cilt 1, s. 120.

⁵ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât*, Medine Baskısı, Cilt 1, s. 120.

⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât*, Mısır Baskısı, s. 21.

olmasıdır. Diğer nüshalar ise daha sonraki tarihlerde yazılmıştır. Muhakkikler bu baskıda eserin sadece Mısır'da bulunan nüshalarını incelemek kaydıyla dünyanın çeşitli kütüphanelerinde başka nüshalarının da bulunduğunu ifade etmişlerdir. Dolayısıyla, bu tahkikte eserin, sadece Mısır'da mevcut olan nüshalarının esas alındığı anlaşılmaktadır.¹ Muhakkikler bu baskının mukaddimesinde el-Kastallânî'nin hayatı, yaşadığı çevre ve eserleri hakkında bilgi verdikten sonra onun, *Letâifü'l-İşârât* adlı eseri telif etmedeki amacı üzerinde durmuşlardır. Bu bağlamda eserin önemine, muhtevasına ve kaynaklarına kısaca temas edilmiştir.² Mısır baskısında eserin *vesâil* (vesileler) kısmı tahkik edilmiştir. Bu da Medine baskısında ikinci cildin yarısına denk gelmekte ve 668 sayfalık kısmı kapsamaktadır.

2- Medine Baskısı:

Eser, Mısır baskısından sonra Medine'de "*Kur'ân Araştırmaları Merkezi*" tarafından tahkik edilmiş ve 2013'te on cilt halinde 4483 sayfa olarak neşredilmiştir. Bu tahkikte eserin dünyanın çeşitli kütüphanelerinde bulunan ve yukarıda zikri geçen 15 nüshası incelenmiş ve bunlar arasından 921/1515 tarihli Dimaşk nüshası esas alınmıştır.³ Tahkik heyeti Medine neşrinin mukaddimesinde el-Kastallânî'nin hayatı, yaşadığı çevre ve *Letâifü'l-İşârât* hakkında açıklamalarda bulunmuş, ardından bu eserin el-Kastallânî'ye aidiyeti, eserin muhtevası, kaynakları ve metodu üzerinde durmuştur.

İki neşir arasında pek çok yönden mukayese yapmak mümkündür. Medine neşrinde 15 nüsha, Mısır neşrinde ise 4 nüsha mukayese edilmiştir. Bu da Medine neşrini Mısır neşrinden daha kapsamlı hale getirmektedir. Yine Medine neşri, kaynaklara atıf yapma yönünden, yer ve kişiler hakkında detaylı açıklamalara yer vermesi bakımından daha kapsamlıdır. Her iki neşir arasında esas alınan nüshalardan kaynaklanan bazı farklar bulunmaktadır. Ancak bunlar, eserin temel yapısını değiştirmeyen kelime ve harf değişikliğinden ibarettir.

Her iki baskı esas alınan nüshalar bakımından da farlılık göstermektedir. Mısır neşrinde 914/1507 tarihli Kavalâ (قوله) nüshası esas alındığını, Medine neşrinde ise 923/1517 tarihli Dimaşk nüshasının esas alındığını ifade etmiştik. Medine neşrinde belirtildiğine göre Mısır neşrinde esas alınan nüsha üzerindeki tarih sonradan ilave edilmiştir. Bu yüzden,

¹ Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, Tahkik: Âmir es-Seyyid Osman- Abdussabur Şahin, Mısır, el-Meclisü'l-a'lâ li'ş-şüûnî'l-İslâmiyye, 1972, s. 22.

² Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, Mısır Baskısı, s. 19-20.

³ Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, Medine Baskısı, Cilt 1, s. 115.

914/1507 tarihli Kavala (قولة) nüshasının en eski tarihli nüsha olmasına rağmen Medine neşrinde esas alınmadığı anlaşılmaktadır.¹

5.3. Eserin Yazılmasındaki Amaç

Letâifü'l-işârât, kıraât ilmiyle ilgili yazılmış en kapsamlı eserlerden biridir. Müellif, eserin telif ve tertibini, yüzün üzerinde kitabı inceleyerek ve kıraât ilminin ana kaynaklarından yararlanarak tamamladığını ifade etmiştir. O, eserin mukaddimesinde kıraât ilmiyle ilgili kitapların çoğunu okuduğunu ve bu kitapların faydalı yönlerini ortaya çıkardığını belirtmiştir. Daha küçük yaşlardayken Allah'ın kendisine bahsettiği ilimlerin başında kıraât ilminin geldiğini söylemiştir.²

Müellifin bu eseri telif etmedeki amacı, kıraât ilminin gözden kaçmış faydalı yönlerini ortaya çıkarmak, kıraâtlerin tariklerini ve rivayetlerini geniş bir şekilde anlatmak ve kıraâtlerin i'râb yönlerine yeterince değinmektir. Bunun için, öncekilerden (selef) nakledilenleri anlamaya çalışmak ve onların alışkanlıklarına vâkıf olmak sonrakilerin (halef) amacı olmalıdır demiştir. Bu münasebetle, onlara benzemenin ve onlar içinde en güzelini bulmaya çalışmanın arzu edilen bir durum olduğunu ifade etmiştir. Çünkü onlar, telif ettikleri eserlerle üzerlerine düşen görevi yerine getirmişler ve bütün yükü üstlenmek suretiyle âdetâ sonrakileri sorumluluktan kurtarmışlardır. Bu eseri telif etmeye başlamadan önce başta Haram (Kâbe) olmak üzere çeşitli yerlere seyahatler yapan müellif, karşılaştığı zorluk ve engellere aldırmandan bu ilimde ün yapmış kimselerle görüşmüş ve onların fikirlerini aldıktan sonra telifa başlamıştır. Büyük imamların eserlerini ayrıntılı bir şekilde inceleyerek ve onların söylediklerini anlamaya çalışarak çalışmasının sınırlarını belirlemeye çalışmıştır. Bu eserlere bakarak uzun olanı kısaltmaya, zor olanı kolaylaştırmaya, kapalı olanı açıklamaya, mutlak olanı mukayyet hale getirmeye, remizli ifadeleri çözmeye, hazinenin en değerli incisini bulmaya, Arapçanın güzelliklerini ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Elde ettiği bilgileri *vesâil* (vesileler) ve *makâsıd* (maksatlar) adı altında iki ana başlıkta tertip etmiştir. Neticede müellif; kıraâtler, kıraâtlerin vecihleri ve Arapçanın söz çeşitliliği hakkında bilgi arayanların istediğini bu eserde bulabileceğini ifade etmiştir.³

Müellifin sözlerinden de anlaşıldığı üzere bu eser, büyük gayretlerle uzun bir zaman diliminde telif edilmiştir. Eserin telifine başlamadan önce kendisinden önceki dönemde yazılmış kıraât ilmiyle ilgili eserleri inceleme fırsatı bulması, bu büyük eserin ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamıştır.

¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât*, Medine Baskısı, Cilt 1, s. 68.

² Kastallânî, *Letâifü'l-işârât*, Medine Baskısı, Cilt 1, s. 66, 169.

³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât*, Medine Baskısı, Cilt 1, s. 66-67.

5.4. Eserin Usul ve Metodu

el-Kastallânî bu eserde, on kıraâtle birlikte şaz kıraâtleri, *vesâil* ve *makâsıd* şeklinde iki ana guruba ayırarak incelemiştir.¹ *Vesâil* kısmında; senedler (esânîd), Arapça ilmi, mehâricü'l-hurûf, harflerin sıfatları, vakf ve ibtidâ, âyetlerin sayısı, fâsılalar, er-resmü'l-mushaf, istiâze, tekbîr, Ulûmu'l-Kur'ân ve Kur'ân tarihi konularına değinmiştir.² *Makâsıd* kısmında ise usulü ve kıraât farklılıklarını ele almıştır. Usul kısmına idgam ile başlayan müellif, *sâkin nûn'un* halleri, *hây-ı kinâye*, *hemze* ile ilgili hükümler, *med* ve *kasr*, *imâle* ve *feth*'le ilgili hükümler, *râ* harfinin ince ve kalın okunması, *lâm* harfinin ince ve kalın okunması, *yâ* harfinin yazılışıyla ilgili hükümleri ayrıntılı olarak incelemiştir. Ardından Fatihâ'dan Nâs Sûresine kadar kıraâtleri *ferşü'l-hurûf*³ (harflerin yayılması) yönünden tahlil etmiştir.

Kıraât farklılıklarına ve kıraât vecihlerine değinirken, mütevâtir yedi kıraâtî zikrettikten sonra bunlardan herhangi birisine muvafık düşen meşhur üç kıraâte işaret etmiş. Daha sonra da şaz kıraâtlardan, on kıraâte muvafık düşenlere değinmek suretiyle şaz kıraâtlarla birlikte bütün kıraâtleri Arapça dil kuralları açısından incelemiştir.⁴ el-Kastallânî, eserde şöyle bir usul takip etmiştir:⁵

Öncelikle kıraâtleri mütevâtir olup olmama konusunda üç kısımda ele almıştır. Birinci kısımda mütevâtirliği konusunda ittifak edilen kıraâtlere değinmiştir ki bunlar, meşhur Yedi Kıraâttir. İkinci kısımda mütevâtirliği konusunda ihtilaf edilen kıraâtlere değinmiştir. Bunlar, Yedi Kıraâten sonraki Üç Kıraâttir. Üçüncü kısımda ise şaz olduğu konusunda ittifak edilen

¹ Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, Medine Baskısı, Cilt 1, s. 358.

² Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, Medine Baskısı, Cilt 4, s. 1313.

³ Hurûf (الحروف), "yön, her nesnenin ucu, kenarı, keskin ve sivri tarafı, hece harflerinden her biri, dişi deve ve su yolu anlamlarına gelen harf (الحرف) kelimesinin çoğuludur. Kıraât terimi olarak ise "kıraât" anlamına gelmektedir. İbn Mes'ûd'un harfi dendiğinde onun kıraâtî kastedilmektedir. Ferş (الفرش), sözlükte "yaymak, açmak, sermek" anlamlarına gelir. Kıraât terimi olarak ise "Belli bir kaideye dayanmayan ve üzerinde kıyas yapılmayan Kur'ân'da dağınık olarak bulunan ihtilaflara denir. Bakara Sûresindeki { وَمَا يُخَدِّعُونَ } (Bakara 2/9.) kelimesinin aynı âyetin başında { يُخَدِّعُونَ } (Bakara 2/9.) şeklinde okunması gibi. Kurrâ bu kelimeleri birbirine kıyas ederek okumamıştır. Bkz. Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn*, Beyrut, Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 2003, Cilt 3, s. 210; İbn Fâris, *Mekâyîsi'l-luğa*, Beyrut, el-Kitâbü'l-arabî, 2002, Cilt 2, s. 33; Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, Beyrut, Dâru'l-kitâbü'l-arabî, trs. Cilt 1, s. 358 (1. dipnot); Nihat Temel, *Kıraât ve Tecvid İstilahları*, İstanbul, İFAV yayınları, 2013, s. 51; Kadir Hastaoğlu, *Meşhur Kıraâtlardan Ebû Ca'fer Kıraâtî*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 149.

⁴ Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, Medine Baskısı, Cilt 1, s. 80-81.

⁵ Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, Medine Baskısı, Cilt 1, s. 355.

kıraâtlere değinmiştir. Bunlar da On Kiraâttten sonra zikredilen Dört Kiraâttir.

Hicrî X. asırda ortaya çıkan bu eser, sahih ve şazlarıyla birlikte on dört kiraâti bir arada ele alan tasnif sistemiyle metodolojik olarak kendisinden önce telif edilmiş eserlerden ayrılmaktadır. Müellifin, hicrî X. asra gelinceye kadar kiraâtlere ilgili telif edilmiş eserlerden ve bu ilme dair bilgilerden istifade ederek meydana getirdiği bu eser, önceki dönemlere ait bilgiyi sistemli bir şekilde sunması bakımından önem arz etmektedir. Bu eser, hem kendisinden önceki dönemin bir özeti olması hem de sistematik açıdan sahih ve şaz kiraâtleri bir arada zikretmesi açısından eskinin bir sentezi ve özeti durumundadır denilebilir.

Eserde müellif, Kur'ân tarihini içeren geniş bir girişle söze başlar. Giriş kısmında Kur'ân ehlinin faziletine, Kur'ân'ın nuzûl sürecine, Mekke ve Medine sûrelere, yedi harf meselesine, Kur'ân'ın kitap haline getirilmesine ve çoğaltılmasına, kiraâtlerin kabul şartlarına, şazlarla birlikte 14 kiraât imamına, ravilerine ve tariklerine değinmiştir. Eserin giriş kısmının hem Kur'ân tarihi hem de kiraâtlerin tedvin süreci bakımından zengin bir muhtevaya sahip olduğu söylenebilir. Müellif, eserin giriş kısmında kiraâtlerin tarihi süreciyle ilgili bilgi verdikten sonra kiraâtleri ve usullerini iki ana bölümde ele almıştır. Bu bölümlerin *vesâil* ve *makâsîd* şeklinde ayrıldığını ifade etmiştik. *Vesâil* bölümünde genel olarak müellif, kiraâtlerin senedlerini, harflerin mahrec ve sıfatlarını, vakf ve ibtidâyı, fâsılları, er-resmü'l-mushafı, istiâze ve tekbir konularını ele almıştır. Çünkü bu konular kiraâtlerin anlaşılmasına vesile olan gerekli ön bilgilerden oluşmakta, diğer bir tabirle, maksatlara ulaştıran vesileler olmaktadır. Kiraâtlerin sıhhati için temel şartlardan biri kabul edilen isnâd ilmine dair malumat, bu bölümün ilk bahsini oluşturmaktadır.

Kiraâtler açısından isnad ilmi, Hz. Peygamber'den nakledilen kiraâtlerin rivayet senedlerini bilme yönüyle önem arz etmektedir. Müellifin, hadis ilimlerindeki bilgi birikimini kiraât ilimlerinde de uyguladığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Çünkü o, isnad ilminin çeşitlerinden bahsederek kiraâtler ve rivayetler arasında mukayesede bulunmuştur. Bu açıdan kiraâtlerin rivayet senedlerini, hadis ilimlerinde olduğu gibi sınıflara ayırmış, âlî isnada sahip kiraâtlerin rivayetleri hakkında bilgi vermiştir. Isnad ilminden sonra müellif, yukarıda zikri geçen konuları detaylı şekilde ele almak suretiyle maksatlara ulaştıran *vesâil* bölümünü nihayete erdirmiştir.

Makâsîd bölümünde ise kiraâtleri usul ve ferşü'l-hurûf yönünden incelemiştir. Usul kısmında idgam, hemze ile ilgili hükümler, imâle, er-resmü'l-mushaf ve usulle ilgili diğer konular ele alınmıştır. Eserde bazı konular zaman zaman tekrar etmiştir. Bu durumun zaruretten kaynaklandığı

ifade edilmelidir. Çünkü *vesâil* bölümünde genel olarak değinilen bir konu *makâsıd* bölümünde tekrar gündeme gelebilmektedir. Bu yüzden konuların kesin çizgilerle birbirinden ayrıldığını söylemek imkansızdır. Meselâ *vesâil* bölümünde ele alınmış olan er-resmü'l-mushaf konusu *makâsıd* bölümünde tekrar ele alınabilmektedir. Hatta ferşü'l-hurûf kısmında her sûre sonunda bu konuya değinildiği görülmektedir.¹

Bu iki bölümün farkını ortaya koyma açısından, *vesâil* bölümünde kıraâtlerle ilgili konuların genel hatlarıyla ele alındığını, *makâsıd* bölümünde ise kıraâtlerin daha detaylı şekilde incelendiğini söylesek herhalde yanlış olmaz. *Makâsıd*'la ilgili bu bölümün, kendi arasında usul ve ferşü'l-hurûf şeklinde detaylandırıldığı görülmektedir. Eserin yaklaşık yarıya yakını kapsayan ferşü'l-hurûf kısmında müellif, 14 kıraât imamına nispet edilen kıraâtleri ayrıntılı olarak ele almıştır. Ferşü'l-hurûf bölümü; bütün sûrelerde tekrar etmek suretiyle âyet sayısı, fâsılalar, kıraât vecihleri, er-resmü'l-mushaf, vakf ve ibtidâ başlıklarından oluşur. Bu başlıklar her surede tekrar etse de içerik yönünden farklıdır. Bu bölümde ferşü'l-hurûfa değinilirken öncelikle sahih kıraâtler zikredilmiş, ardından şaz kıraâtlere yer verilmiştir. Böylece sahih kıraâtler ele alınırken bunlara uygun düşen şaz kıraâtlere de işaret edilmiştir.²

el-Kastallânî'nin eserine genel olarak baktığımız zaman, eserde uyguladığı yöntemin arka planını çok iyi kurguladığını; kendisinden önceki zaman diliminde kıraâtler alanında telif edilmiş eserlerin genel yapısına ve içeriğine vâkıf olduğunu söyleyebiliriz. Şöyle ki o, bu esere başlamadan önce kıraât alanında yazılmış eserlerin çoğunu inceleme imkanı bulmuş ve bu eserler arasından özellikle kendisinden yakın bir zaman önce vefât etmiş olan "*Hocalarımızın hocası*" diye nitelediği İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429), *en-Neşr fi'l-kıraâtî'l-âşr* adlı eserini esas almıştır.³ Eserinde yer verdiği birçok konuyu bu eserden nakletmiş ve metin içerisinde çoğu zaman buna işaret etmiştir.⁴

Eserin dikkat çeken yönlerinden biri, dil bilginlerinin eleştirilerine karşı kurrâdan nakledilen kıraâtlerin sıhhat yönünden savunulması ve Arap dil kuralları çerçevesinde kıraâtlere yöneltilen eleştirilere karşı cevaplar verilmesidir. Bilindiği gibi kurrânın bazı kıraâtleri nedeniyle dil bilginleri tarafından eleştirilmiştir. Bu eleştiriler bazen sahih bir kıraâtî reddedecek kadar ileri götürülmüştür. Bu açıdan müellifin sahih kıraâtlere yönelik eleştiriler karşısındaki tutumundan bahsetmek yerinde olacaktır. İslâm

¹ Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, Medine Baskısı, Cilt 2, s. 669.

² Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, Medine Baskısı, Cilt 1, s. 358.

³ Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, Medine Baskısı, Cilt 1, s. 71.

⁴ Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, Medine Baskısı, Cilt 3, s. 1025.

âlimlerinin çoğunluğu kıraâtlerin kabul edilmesinde üç şartı gerekli görmüştür. Bunlar kıraâtin, sahih bir rivayetle Hz. Peygamber'den nakledilmesi, Hz. Osman Mushafına ve Arap dil kurallarına uygun olmasıdır. Bu şartları taşıyan kıraâtlerin kabul edilmesi dinen ne kadar zorunlu ise bunları taşımayan kıraâtlerin reddedilmesi de o kadar zorunlu görülmüştür. el-Kastallânî, bu şartlara sahip olan kıraâtlerin eleştirilmesini yakışsız bulmuş ve sahih senetleriyle meşhur olmuş kurrâyı eleştirenleri tenkit etmiştir.

Arap dil kurallarına uygunluk yönünden dil bilginlerinin eleştirileri karşısında kurrâyı savunan müellif, bu eleştirilere yine dil kuralları açısından cevap vermiştir. Dil bilginlerinin kıyas yöntemiyle kıraâtlere yaklaştıklarını ifade ederek dilde kıyas yönteminin sonradan ortaya çıktığını, dolayısıyla kıraâtlerin kıyasa göre değil, kıyasın kıraâtlere göre değerlendirilmesi gerektiğini söylemiştir.¹ Müellif, kurrâ içerisinde de Arap dilinde uzmanlaşmış kimselerin bulunduğunu, dolayısıyla kurrâyı saf dışı bırakarak dil bilginlerinin icmasından bahsedilemeyeceğini vurgulamıştır. Kurrâdan nakledileni kabul etmek, dil bilginlerinden nakledileni kabul etmekten evlâdır, demiştir. Kurrâdan nakledilenleri tevâtüren nakledilmiş bilgi olarak değerlendirirken, dil bilginlerinden nakledilenleri ise âhâd haber hükmünde değerlendirmiştir. Kurrâdan nakledilenler tevâtür derecesine ulaşmasa bile onları, dil bilginlerinden daha âdil ve tercih edilir bulmuştur.

Neticede el-Kastallânî, bir kimsenin, kurrânın nakline güvenilmeyeceğini söylemesini veya sahabeden ve tâbiinden Allah'ın kelâmı konusunda tevâtüren nakledilen bir rivayeti kabul etmemesini veya onu tenkit etmesini büyük bir cüret saymıştır.²

5.5. Kıraât İlmindeki Tesiri

Hacim yönünden ansiklopedik boyuttaki bu eser, kıraât ilmiyle ilgili meselelerin büyük bir kısmını ihtiva etmesi ve sahih kıraâtlerle birlikte şaz kıraâtlere de yer vermesi sebebiyle sahasında ilk olma özelliği taşımaktadır.

el-Kastallânî'nin bu eseri, kıraât ilminin önemli kaynaklarından birisi olarak ilgi görmüş ve kendisinden sonraki dönemlerde yapılan kıraât çalışmalarına kaynaklık etmiştir. Kıraât ilmiyle ilgili yapılan çalışmalarda bu eserin etkisinden bahsetmek mümkündür. Meselâ, Ahmed b. Muhammed el-Bennâ ed-Dimyâtî'nin (ö. 1118/1706) *İthâf fûdalâi'l-beşer* adlı eseri, *Letâifü'l-işârât*'ın ihtisarıdır.³ *İthâf* müellifinin, "en-Neşr ve Letâif gibi kıraât alanında kendilerine güvenilen eserleri özetleyerek mütevâtir kıraâtlardan

¹ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât*, Medine Baskısı, Cilt 5, s. 2106.

² Kastallânî, *Letâifü'l-işârât*, Medine Baskısı, Cilt 2, s. 736.

³ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât*, Medine Baskısı, Cilt 1, s. 59.

on kıraâtî içine alan bir kitap telif etmeyi düşündüm." ifadesi buna işaret etmektedir.¹ ed-Dimyâtî, kıraâtleri anlatırken bu eserin usul ve metodunu benimsediğini belirtmiş ve kıraâtlerin kısımlara ayrılmasında bu eseri takip ettiğini kaydetmiştir.² *Letâif*'in ihtisarı durumundaki bu eserin, ülkemiz başta olmak üzere birçok İslâm ülkesinde kıraât tedrisinde takip edildiği ifade edilmiştir.³

Sonuç

Bidayette şifahi olarak nakledilen kıraâtler tedvin dönemiyle birlikte kitaplara kaydedilmiştir. Bu dönemde İslâmî ilimler; tefsir, hadis, fıkıh, kelim ve kıraât gibi çeşitli disiplinlere ayrılmıştır. Ancak bu disiplinlerin ilk başlarda birbirinden tamamen bağımsız olduğu söylenemez. Bu yüzden, tefsirle ilgili yazılmış bir eserin aynı zamanda kıraâtler hakkında da bilgi verdiği görülmektedir. İslâmî ilimlerdeki gelişmeler zamanla ihtisaslaşmaya başlamış ve bunun neticesinde disiplinler arasındaki ayrışmalar da belirginleşmiştir. İlk kaynaklarda daha ziyade tefsir kitaplarında nakledilen kıraât ilmi hicri III. asırdan sonra müstakil bir ilim haline gelmiştir. X. asrın başlarında yaşamış olan el-Kastallânî, bu ilmin sistemli hale gelmesine katkı sunmuş ve bu amaçla *Letâifü'l-İşârât li Fünûnî'l-Kıraât* adlı eseri telif etmiştir. 1972'de eserin bir kısmı Mısır'da tahkik edilerek neşredilmiştir. Bu tahkikte eserin Mısır'da bulunan dört nüshası mukayese edilmiştir. 2013'te ise eserin tamamı Medine'de tahkik edilerek basılmıştır. Bu tahkikte eserin 15 el yazma nüshası mukayese edilmiştir. Medine neşrinde yer alan ifadeye göre eserin dünyanın değişik kütüphanelerinde 29 el yazma nüshası bulunmaktadır. Bu nüshaların tamamında eser el-Kastallânî'ye nispet edilmiştir. Müellif bu eseri telif etmeden önce kendisinden önceki dönemde kıraâtle ilgili eserlerin büyük bir kısmını inceleme imkanı bulmuştur. Kıraât ilmini bütün ilimlerin üstünde tutan el-Kastallânî, sahih ve şazlarla birlikte bütün kıraâtleri bir arada ele alan ilk müelliftir. Kendisinden önceki dönemde telif edilmiş eserlerin sentezi durumunda olması bu eseri değerli kılmaktadır. Müellif bu eserinde kıraât farklılıklarını Arap dil kuralları yönünden izah etmiştir. Bunun yaparken öncekilere benzemeyi bir meziyet saymış ve onlardan nakledileni anlamayı kendisine hedef seçmiştir. Kıraât imamlarından nakledilen farklılıkların bizzat Hz. Peygamber'den geldiğine inanmış ve kıraâtlerdeki her bir farklılığın dildeki vecihlerden kaynaklandığını ifade etmiştir. Kıraât farklılıklarının dil yönünden tahlili yanında Mushafların imlâ özelliklerine, dil bilgisine, tecvide, harflerin mahreç ve sıfatlarına geniş yer vermiştir. On kıraâtle birlikte bunlara

¹Ahmed b. Muhammed el-Bennâ ed-Dimyâtî, *İthâfû fudalâ'î'l-beşer*, 1. Baskı, Beyrut, Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 1998, Cilt 1, s. 5.

²ed-Dimyâtî, Cilt 1, s. 14.

³Ramazan Pakdil, *Ta'lim, Tecvid ve Kıraât*, 3. Baskı, İstanbul, İFAV yayınları, 2014, s. 367.

mutabık düşen dört şaz kiraâti Mushaf hattına ve dil kurallarına uygunluk bakımından tahlil ederken sahih nakli her zaman öncelemiştir. Sahih yolla Hz. Peygamber'den nakledilen kiraâtlerin kesinlik ve sübut ifade ettiğini belirtmiştir. Kiraâtlerin Hz. Peygamberden rivayet edilen *sünnet-i müttebe'a* (tâbî olunan sünnet) olması nedeniyle, dil bilginlerinin kurrâya yönelik eleştirilerinin haksız ve mesnetsiz olduğunu belirtmiştir.

Kaynakça

- Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, İstanbul, İFAV yayınları, 2013.
- el-Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, Beyrut, Dâru sadr, 2001.
- Ebû Şâme el-Makdisî, Şihâbüddin Abdurrahman b. İsmâil b. İbrahim, *İbrâzu'l-me'ânî min hırzî'l-emânî*, neşreden: İbrahim Utve İvâd, Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1981.
- ed-Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed el-Bennâ, *İthâfû fudalâi'l-beşer*, Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1998.
- el-Hamevî, Yâkut, *Mu'cemu'l-buldân*, Dimaşk, Dâru'l-fikr, tarihsiz.
- el-Kastallânî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kiraât*, Medine, Merkezü'd-dirâsâti'l-Kur'âniyye, 2013.
- _____, *Letâifü'l-işârât li fûnûni'l-kiraât*, Mısır, el-Meclisü'l-a'lâ li's-şûni'l-İslâmiyye, 1972.
- _____, *el-Leâliü's-seniyye*, Beyrut, Müessesetü'l-kütübi's-sekâfiyye, 2007.
- _____, *el-Mevâhibü'l-ledünniye*, Beyrut, el-Mektebü'l-İslâmî, 2004.
- _____, *el-Fethu'l-mevâhibî fî tercümeti'l-imâm eş-Şâtibî*, Lübnan, Dâru'l-feth, 2000.
- el-Kettânî, Abdülhay b. Abdülkebir, *Fihrisü'l-fehâris*, Beyrut, Daru'l-garbi'l-İslâmî, 1982.
- el-Kudâî, Ebû Abdullah, *et-Tekmile li kitâbi's-sıla*, Tahkik: Abdüsselâm el-Herrâs, Lübnan, Dâru'l-fikr, 1995.
- el-Mâlikî, İbn Ferhun, *ed-Dîbâc*, Kahire, Dâru'd-türâs, 2011.
- en-Necmü'l-Ğazzî, *el-Kevâkibü's-sâira*, Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1997.
- es-Süyûtî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebû Bekr, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2007.
- es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l lâmi'*, Beyrut, tarihsiz.
- eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali, *el-Bedru't-tâli'*, Kâhire, Dâru'l-kitâbi'l-İslâmî, 2012.
- ez-Zebîdî, Ebû'l-Feyz, *Tâcü'l-'arûs*, Kuveyt, Dâru'd-türâs, 1998.
- ez-Zirikli, Hayruddîn, *el-A'lâm*, Beyrut, Dâru'l-ilm, 2002.
- Hacı Halife Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2008.
- Hastaoğlu, Kadir, *Meşhur Kiraâtlerden Ebû Ca'fer Kiraâtî*, HRÜSBE (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 1997.
- Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn*, Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2003.
- İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed ed-Dimaşkî, *en-Neşr fî kiraâtî'l-'aşr*, neşreden: Alî M. Ed-Debbâ', Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2011.
- İbn Fâris, *Mekâyisi'l-luğa*, Beyrut, el-Kitâbü'l-arabî, 2002.
- İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, Beyrut, Dâru İbn Kesir, 1986.

- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dîneverî, *Te'vîlû müşkili'l-Kur'an*, neşreden: Seyyid Ahmed Sakr, Kahire, 1973.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekir Ahmed b. Mûsâ b. Abbâs et-Temîmî, *Kitabu's-seb'a fi'l-kiraât*, neşreden: Şevki Dayf, Kahire, tarihsiz.
- İbn Zencele, Ebû Zûr'a Abdurrahmân b. Muhammed b. Zencele, *Hucetü'l-kiraât*, tahkik: Sa'îd el-Afğânî, Beyrut, Müessesetü'r-risâle, 2001.
- İsmail Paşa, *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ keşfi'z-zünûn*, Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2008.
- Müessesetü-Âli-beyt, *Fihrisü's-şâmil (Kiraât bölümü)*, Ürdün 2008.
- Temel, Nihat, *Kiraât ve Tecvid İstılahları*, İstanbul, İFAV yayınları, 2013.
- Pakdil, Ramazan, *Ta'lim, tecvid ve kiraât*, İstanbul, İFAV yayınları, 2014.
- Şenel, Abdulkadir, "Kastallânî", *DİA*, XXIV, 2001.
- Tomar, Cengiz, "Mısır", *DİA*, XXIX, 2004.
- Thomas b. Irving, "Kastilya" *DİA*, XXV, 2002.
- Uslu, Recep, "Cerîd", *DİA*, VII, 1993.
- Uzundağ, *el-Kastallânî ve İrşâdü's-Sârî isimli Eserinin Hadis Şerhçiliği Açısından İncelenmesi*, Ankara, AÜSBE (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2012.
- Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, Beyrut, Dâru'l-kitâbi'l-arabi, tarihsiz.